

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

АНДРІЙ РУККАС

ЗБРОЙНІ ЗАГОНИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА БЕРЕЖАНЩИНІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 Р.)*

З початком німецько-польської війни у вересні 1939 р. члени та прихильники Організації Українських Націоналістів (ОУН) розпочали у багатьох місцевостях Західної України активну партизанську боротьбу, спрямовану, в першу чергу, проти польської поліції, армії та цивільної адміністрації. Найбільш масштабну діяльність оунівці розгорнули на Бережанщині, де на короткий час їм вдалося взяти під свій контроль значні території і встановити українську владу. Проте ці події найчастіше випадають із поля зору науковців, які, очевидно, за браком джерел змушені висвітлювати тогочасну діяльність ОУН у загальних рисах. Лише деякі українські історики у своїх роботах побіжно згадують про окремі найважливіші бойові епізоди того періоду¹. Подібна ситуація характерна й для польської історіографії². Наша стаття покликана заповнити цю прогалину у вітчизняній історіографії.

Відразу слід зауважити, що, говорячи про Бережанщину, ми маємо на увазі VIII округу (область) “Бережани” – одну з одиниць територіальної структури ОУН, яка станом на 1939 р. охоплювала Бережанський та

* Ця публікація була підготована за сприяння Інституту Кеннана Міжнародного центру вчених імені Вудро Вільсона (Вашингтон, округ Колумбія, США). Погляди автора, викладені у цій статті, може не поділяти центр імені Вудро Вільсона.

¹ Кучерук О. Українське повстання вересня 1939 року на Західній Україні // Пам'ять століть. – 2000. – № 5. – С. 143-151; Грикул Т. Протипольське повстання на Західній Україні у вересні 1939 р. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 230-237; Його жс. Польський терор проти українського населення в 1939 та в 1941 рр. // Український визвольний рух. – Зошит 2: Українсько-польський конфлікт під час другої світової війни. – Львів, 2003. – С. 86-93; Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року у тогочасній пресі та споминах очевидців // Там само. – С. 74-85.

² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – 433 s.; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – 350 s.; Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie, 1939 – 1947. – Kraków, 1998. – 342 s.; Rezmer W. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”, 8 – 10 października 1998. – Warszawa, 1999. – T. 4. – S. 13-34.

Підгаєцький повіти Тернопільського воєводства та Рогатинський повіт Станіславівського воєводства.

Одним із основних джерел для написання цієї роботи став підсумковий звіт (складений у вигляді таблиці) про діяльність оунівських загонів на Бережанщині у вересні 1939 р. Документ зберігається у фондах Бібліотеки імені Олега Ольжича у Києві. Доступ до них люб'язно надав директор цього закладу пан Олександр Кучерук, за що автор висловлює йому найщирішу подяку. Інформація з оунівського звіту доповнювалася матеріалами мемуарного характеру, частина з яких (спогади місцевих поляків, написані під час Другої світової війни на звернення польського еміграційного уряду) автор знайшов в архіві Інституту імені Гувера Стенфордського університету (США).

* * *

Перші осередки ОУН на Бережанщині з'явилися у 1929 – 1930 рр., а через кілька років уже весь район був “вповні організований та охоплений мережею місцевої підпільної організації”³. Проте репресії з боку польської влади, особливо після вбивства членом ОУН міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, призвели у 1934 – 1935 рр. до відчутного послаблення активності ОУН, про що, зокрема, свідчать дані польської військової контррозвідки. Так, за підрахунками працівників окремої інформаційної референтури командування 6-го корпусного округу (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu Nr. VI – SRI DOK VI), у цей час на Бережанщині кількість акцій, здійснених українськими націоналістами, помітно зменшилася⁴.

Повіт	Рік		
	1933	1934	1935
Бережанський	88	43	30
Підгаєцький	60	10	9
Рогатинський	21	20	19

У другій половині 1930-х рр. діяльність ОУН на Бережанщині поживилася. Так, у 1936 р. польська військова контррозвідка зафіксувала у Бережанському, Підгаєцькому і Рогатинському повітах відповідно 57, 38 та 29 виступів. Більш детальна інформація представлена в наступній таблиці⁵.

³ Гіриняк І. *Історія підпільних організацій на території Бережанської землі // Бережанщина у спогадах емігрантів.* – Тернопіль, 1993. – С. 374.

⁴ *Wysocki R. Op. cit.* – S. 307.

⁵ *Ibidem.* – S. 310.

Характер акції	Повіти		
	Бережанський	Підгаєцький	Рогатинський
Усунення, заміна вивісок (“акція шильдова”)	6	5	3
Насипання могил, відправи панахид за полеглими українськими вояками	5	3	8
Терористичні акти	24	8	4
Шкільні акції	1	1	6
Розповсюдження листівок	1	1	–
Перегинання телеграфних, телефонних дротів	–	–	1
Підпали	1	2	1
Антиєврейські виступи	11	17	6
Бійки між поляками та українцями	8	–	–
Усього	57	37	29

Із середини 1930-х рр. українські націоналісти Бережанщини поступово відбудовували свою підпільну мережу. Так, станом на 1935 р. польська військова контррозвідка виявила у Бережанському, Підгаєцькому та Рогатинському повітах 3 повітові та 40 районних ексекутив, 78 низових відділів (очевидно, маються на увазі “трійки” та “п’ятірки”) та 6 “мужів довіри”⁶. Приблизно у той же час з’явилася й окрема Бережанська округа (область) ОУН⁷, до складу якої спочатку належало п’ять, а потім тільки три згадані повіти. Зменшення території округи стало наслідком подальшої розбудови оунівських структур на західноукраїнських землях.

Усвідомлюючи неминучість нової європейської війни й розуміючи, що черговою жертвою Гітлера має стати Польща, ОУН значно посилила підготовку до майбутнього повстання на Західній Україні. З цією метою провідники Організації нав’язали тісні контакти з німецькою військовою розвідкою (Абвер), яка розраховувала використати бойові сили націоналістів у власних інтересах, зокрема для збору необхідної інформації та ведення диверсійно-підривної роботи в тилу польської армії.

Інтенсивні приготування оунівців не могли залишитися поза увагою польських спецслужб. Так, у кінці травня – на початку червня 1939 р.

⁶ Wysocki R. *Op. cit.* – S. 332-333.

⁷ На першій конференції ОУН, що пройшла у лютому 1930 р., західноукраїнські землі були поділені на 6 округів. У 1933 р. нараховувалося вже 7 округів: коломийський, львівський, перемиський, стрийський, сокальський, тернопільський та волинський.

Тернопільське воєводське управління доповідало Міністерству внутрішніх справ про те, що члени та прихильники ОУН розпочали на території воєводства таємний збір інформації розвідувального характеру. Як доказ наводилися спеціальні анкети, що потрапили до рук польських органів безпеки. Ці документи призначалися для фіксування даних про дислокацію та чисельність військових частин, місця розташування та систему охорони армійських складів зброї, боєприпасів та предметів тилового забезпечення. Також в анкеті слід було вказувати інформацію про розміщення, озброєння та чисельність державної поліції, адреси окремих її працівників, імена та прізвища поліцейських донощиків (конфідентів), розміщення, озброєння та чисельність підрозділів Корпусу охорони прикордоння, лісової охорони тощо. Аналогічні дані збиралися також про повітові та гмінні органи державного управління, фінансові та поштові установи, аптеки, лікарні, суспільно-політичні та військово-спортивні товариства і організації. Низка питань стосувалася національного та соціального складу певного населеного пункту, співвідношення політичних сил. У зв'язку з цим особлива увага приділялася місцевим комуністичним ватажкам, найпомітнішим діячам польських організацій, учителям та ксьондзам⁸. Упродовж літа 1939 р. польські органи безпеки відзначали на території Тернопільського воєводства помітне збільшення тренувань та польових навчань членів легальних українських спортивних та пожежних товариств. На думку спецслужб, це було пов'язано передусім із появою таємної оунівської інструкції, у якій шлося про організацію партизанської боротьби на випадок оголошення загальної мобілізації. Відповідно до цього документа члени Організації повинні були ухилитися від військової служби, переховуватися в лісах; згодом, об'єднавшись у бойові загони, вони мали влаштувати різного роду диверсії⁹.

Одержані польськими спецслужбами дані в цілому відповідали дійсності. Так, приблизно в середині серпня 1939 р. з наказу крайової ексекутиви ОУН окружний провідник на Бережанщині Григорій Голяш ("Бульба", "Бей", "Шолом") провів у кожному підрайоні своєї округи пробну мобілізацію з метою перевірки реального стану низових структурних підрозділів. Принагідно рядові члени ОУН одержали вказівки стосовно того, що їм належить робити у випадку війни¹⁰. Очевидно, у той самий час для підготовки партизанських кадрів у важкодоступних місцяхостях Бережанщини оунівці заснували щонайменше сім підпільних навчальних таборів (усі – у Підгаєцькому повіті, поблизу сіл Мужилів, Шумляни, Лиса, Вербів, Рудники, Носів та Затурин), де відповідну під-

⁸ *Wysocki R. Op. cit. – S. 344 – 345.*

⁹ *Ibidem. – S. 350.*

¹⁰ *Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій - "Лопатинський". – Львів, 2004 (книга подана до друку).*

готовку проходили 132 особи¹¹. Слід підкреслити, що заняття мали радше теоретичний, ніж практичний характер. По-перше, треба було дотримуватися правил конспірації та стеретися польської поліції. По-друге, не вистачало інструкторів з досвідом диверсійно-підривної роботи. До того ж бракувало вогнепальної зброї.

В умовах загострення польсько-німецьких стосунків загроза війни між обома країнами ставала дедалі реальнішою. З метою забезпечення порядку та спокою у південно-східних районах (особливо під час проведення мобілізації) польські органи безпеки, володіючи інформацією про наміри українських націоналістів, застосували проти оунівців превентивні силові заходи. Так, упродовж липня – серпня 1939 р. поліція заарештувала близько 30 активних членів ОУН¹², а в перші дні війни західноукраїнськими землями прокотилася хвиля масових арештів. У ніч із 1 на 2 вересня, згідно з таємною інструкцією Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ Польщі, на території Львівського, Тернопільського, Станіславівського та Волинського воєводств були затримані всі особи, щодо яких існували хоч би найменші підозри у нелояльності до влади, зв'язках з ОУН або іншими нелегальними організаціями. Більшість із цих людей, часто зовсім до ОУН не причетних, була відразу ж відправлена до сумнозвісного концентраційного табору у Березі Картузькій. У вересні 1939 р. там налічувалося вже понад 4,5 тис. українців (загальна кількість в'язнів становила тоді приблизно 7 тис.)¹³.

На початку війни до бережанської в'язниці потрапили близько 300 осіб, яких спочатку планувалося відправити до Тернополя, а потім, як і багатьох інших, до концтабору у Березі Картузькій. Однак в умовах загального хаосу відповідні органи цивільної адміністрації, очевидно, не проявили достатньої оперативності, тож в'язні залишилися на місці. Вирішенням їх подальшої долі зайнялися військові. З ініціативи коменданта бережанського гарнізону підполковника Реснера в середині вересня 1939 р. (найвірогідніше, 14-го числа) була скликана спеціальна рада, у якій взяли участь повітовий староста, голова окружного суду, прокурор, начальник повітової поліції, а також два представники від української громади міста – голова місцевого осередку УНДО о. Є. Бачинський та адвокат др. В. Бемко. У приватній відвертій розмові з ними підполковник Реснер погодився в обмін на безпеку польського населення звільнити всіх політичних в'язнів. Крім того, було вирішено створити в Бережанах “горожанський комітет” (із поляків, українців

¹¹ *Фонди Бібліотеки ім. О. Ольжича (далі – ФБО). Звіт VIII округу “Бережани”.*

¹² *Sowa A. Op.cit. – S. 73.*

¹³ *Polit I. Miejsce odosobienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934 – 1939. – Toruń, 2003. – S. 120.*

та евреїв)¹⁴ та “горожанську міліцію” (з поляків та українців), яка повинна була взяти під свою охорону всі військові об’єкти, для чого комендатура зобов’язувалася виділити зі своїх запасів 2000 гвинтівків, 5 кулеметів та необхідну кількість боєприпасів¹⁵. У своїх спогадах д-р Бемко вказував, що міліцію мав очолити українець мгр. В. Логущ¹⁶, хоча за твердженням очевидців-поляків, порядок у місті підтримував капітан Васильковський, начальник повітового Управління військової підготовки та фізичного виховання (Urząd Przygotowania Wojskowego i Wychowania Fizycznego, PW i WF)¹⁷.

Різке збільшення терористичних актів у сільській місцевості та суттєве ускладнення ситуації на Бережанщині безпосередньо пов’язані з виходом 15 вересня¹⁸ на волю трьох сотень в’язнів, серед яких більшість становили українські націоналісти. З цього приводу д-р Бемко згадував: “Ледве минула доба від часу звільнення політичних в’язнів, як у повіті почали горіти будівлі колоністів. Несамовиті вісті про “морди і пожоги” почали ширитися серед польського населення [...] Українське підпілля почало свою роботу. З усією повнотою і силою виступив на яв спротив, чи радше відплата за биття, в’язниці, засуди, пацифікацію [...] У лісах творяться повстанські відділи. Їхне озброєння – обрізи, декілька пістолів, але вони одчайдушно обстрілюють у відступі польські війська”¹⁹.

За даними підсумкових таблиць-звітів, чисельність повстанців у VIII окрузі “Бережани” становила від 1,8 тис. до 4 тис.²⁰. Таким чином, можна говорити про масовий характер збройних виступів українських націоналістів у цьому районі. У другій половині вересня 1939 р. тут вибухнуло невелике повстання, керівником якого був окружний провідник Григорій Голяш (“Бульба”, “Бей”, “Шолом”)²¹. 14 вересня з його

¹⁴ *Горожанський комітет у Бережанах очолював українець, адвокат д-р В. Бемко, а його заступником був поляк д-р Бліпський, завідувач міської лікарні.*

¹⁵ *Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 214-215.*

¹⁶ *Там само.*

¹⁷ *Relacja Władysława Romaniuka, studenta ze wsi Raj powiatu Brzeżany. – Hoover Institution Archive (далі – HIA), Poland. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji (далі – PL. Min-wo liD). – Box 199. – Folder 1. – Document 3969. – Page 31.*

¹⁸ *Саме 15 вересня 1939 р. як дату звільнення політичних в’язнів із бережанської в’язниці подає у своїй праці Ш. Редліх. Див.: Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919 – 1945. – К., 2002. – С. 146.*

¹⁹ *Бемко В. Вказ. праця. – С. 216.*

²⁰ *У звіті спочатку були враховані тільки ті загони, чисельність яких авторам документу була відомою. Вона становила 812 чоловік. Потім додали ще 1000 чоловік, очевидно, для того, щоб приблизно відобразити чисельність інших загонів. Проте у підсумку загальна кількість повстанців в окрузі була збільшена до 4000 чоловік. Див.: ФБО. Звіт VIII округи “Бережани”.*

²¹ *Гіряк І. Вказ. праця. – С. 378.*

ініціативи була скликана нарада активу ОУН, у якій також узяли участь повітовий провідник Степан Гаврилюк (“Чорний”, “Чорнота”), Іван Гірняк (“Мороз”), Лев Рега та референт пропаганди Богдан Івашків (“Боз”, “Топір”). Зустріч пройшла в лісі поблизу села Бишки Бережанського повіту²², звідки походила більшість присутніх осіб.

Як зазначав у своїх спогадах рідний брат окружного провідника Степан Голяш (“Мар”), “в деяких частинах Бережанщини членство ОУН розконспірувалося через збройні виступи втікаючої польської армії. Від панічно втікаючих поляків в сторону Румунії можна було здобути зброю, що й виконували члени ОУН. У висліді цих акцій багато членства ходило зі зброєю. На більші акції скликувано членів із цілого району. Пляновано навіть зробити наскок на місто Бережани, в той час переповнене утікаючими польськими вояками. Я мав розпрацювати пляни наступу, знаючи детально ціле розположення міста. Однак акцію відкликано через неспівмірність боєвих сил. Під час переходу польських відділів через українські села, молоді люди ховалися по лісах, а члени ОУН тримали стійки, охороняючи населення. ОУН в тому часі була дуже поширена по всіх селах Бережанщини. Не тільки членство, але і юнацтво ОУН мало свої широкі кадри. Окремо були зорганізовані симпатички ОУН. Багато сіл було повністю опановані ідеями та діями ОУН”²³.

Слід зауважити, що масштабні збройні виступи українських націоналістів на Бережанщині почалися 18 вересня й фактично збіглися в часі з масовим звільненням політичних в’язнів та кардинальною зміною військово-політичної ситуації, пов’язаною з початком радянського наступу. Зосереджені в цьому районі значні сили польських військ, присутність яких до останнього моменту стримувала ініціативу місцевих оунівських активістів, одержали наказ про відступ до румунського чи угорського кордону. За таких умов члени ОУН розгорнули широку партизанську діяльність, наважуючись на відкриті зіткнення з підрозділами польської поліції та армії, які під впливом несприятливого для Польщі розвитку подій на фронті все більше втрачали свою боєздатність.

Одними з перших на території **Бережанського повіту** приступили до активних дій оунівці з села Конюхи. За свідченням польського офіцера капітана Яна Чісека²⁴, у цьому населеному пункті “знаходилися пости

²² Шніцер В., Мороз В. *Крайовий провідник Володимир Тимчій - “Лопатинський”*. – Львів, 2004 (книга подана до друку).

²³ Голяш С. *Перехід через кордон підпільників з Бережанщини // Макар В. Спомини та роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 2: Бойові друзі. – Кн. 1. – С. 278.*

²⁴ *Під час Другої світової війни капітан Ян Чісек був комендантом Бережанського повіту Тернопільської округи Армії Крайової.*

української поліції. Вони скеровували відступаючі зі Зборова на Бережани, й далі на південь, окремі групи польського війська на шосе Дрижчів – Бережани. Ця дорога проходила через ліс, в якому українці вбивали польських солдатів і відбирали зброю”²⁵. З оунівських документів відомо, що тут 17 – 18 вересня було створено два збройні загони. Перший із них, чисельністю 110 чоловік, очолював Василь Голюк, а другим, який налічував 20 чоловік, командував Петро Бідний. Протягом кількох наступних днів бійці обох загонів захопили 61 гвинтівку, 11 пістолетів, 6 возів, 12 коней та 3000 штук набоїв, зазнавши при цьому досить значних втрат: 14 чоловік було вбито, ще 5 дістали поранення²⁶. Так, троє повстанців (брати Володимир та Василь Головаті, Ілько Перець) загинули під час роззброєння місцевого відділка поліції²⁷. Втрати польської сторони в Конохах були значно більшими і становили, за оунівськими даними, приблизно 40 чоловік убитими (була розстріляна частина місцевих польських колоністів)²⁸.

Ще один збройний загін, утворений 18 вересня, діяв у сусідніх селах Августівка, Хоробрів та Хоростець. Його чисельність становила 135 чоловік, із яких “в акції” було лише 35. Протягом трьох днів повстанці захопили 64 гвинтівки, 10 пістолетів, 10 велосипедів, велику кількість протигазів та боеприпасів. Очевидно, під час роззброєння окремі вояки та поліцейські намагалися чинити збройний опір, унаслідок чого з польського боку загинули 11 чоловік²⁹.

У селі Мала Плавуча, розташованому неподалік, невелика група оунівців напала на місцевий відділок поліції. Перерізавши телефонний дріт, вони відкрили вогонь по будинку, де зачинились одинадцять поліцейських, із яких п’ятеро були щойно мобілізованими резервістами. Позбавленим зв’язку, з незначною кількістю боеприпасів (по 25 набоїв на гвинтівку), полякам годі було сподіватись на тривалу оборону. Тому після короткої перестрілки, знищивши попередньо всі таємні документи, вони залишили відділок і на кількох возах, що були завчасно сховані неподалік, швидко й без жодних втрат виїхали із села в напрямку Бережан. Сил українських повстанців було недостатньо для того, щоб затримати поліцейських³⁰.

²⁵ Глюшин І. *ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів)*. – К., 2000. – С. 16.

²⁶ ФБО. *Звіт VIII округу “Бережани”*.

²⁷ Когут Б. *Розповідь про участь односельчан у національно-визвольній боротьбі // Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади.* – Кн. 2. – Львів, 1997. – С. 464.

²⁸ ФБО. – *Звіт VIII округу “Бережани”*.

²⁹ Там само.

³⁰ *Kwestionariusz Zielińskiego Józefa, przodownika Policji Państwowej, komendanta posterunku Policji Państwowej w m. Plaucza Mała, pow. Brzeżany.* – HIA, WAC. – Box 50. – Folder 6. – Document 4179.

18 вересня з ініціативи членів ОУН Степана Сироти та Володимира Стетковича було створено оунівський загін, який діяв у районі сіл Плотича Бережанського повіту та Денисів Тернопільського повіту. У складі цього загону було 42 бійці, які впродовж трьох днів захопили 1 легкову машину та 7 возів; здобули 23 гвинтівки, 5 пістолетів, 2 шаблі, 6 гранат, 3000 штук патронів, узяли в полон 11 поляків³¹.

У ніч з 18 на 19 вересня поблизу села Потутори в засідку потрапила польська автоколона. У ній були вояки так званого “офіцерського легіону” (офіцери-резервісти без службових призначень), які з Дубна прямували до румунського кордону. У нічний темряві загін українських націоналістів напав на слабо озброєних (лише пістолети) і зовсім не готових до оборони польських офіцерів, які, незважаючи на застереження місцевих поліцейських, не вжили необхідних заходів безпеки і рухалися без передової охорони. Несподівано відкривши вогонь, бойовики спалили сім вантажівок; при цьому загинули 32 польських офіцери та принаймні ще 50 дістали поранення³². Діяльність у цьому селі повстанського загону підтверджується оунівськими документами³³.

У селі Рай було організовано загін, який налічував 50 бійців. Вони захопили 50 гвинтівок та 500 штук набоїв до них. Заволодівши населеним пунктом, “довколишні українські підпільники наказали вдарити в дзвони, а через хвилинку збіглись вони зі зброєю в руках посеред села та проголосили зібраному народові повернення Української Держави, а для підтвердження тієї заяви, бахнули почесну сальву в небо”³⁴.

Ще один український збройний загін постав у сусідньому селі Куряни, яке знаходилося приблизно за 10 кілометрів від повітового центру. За свідченням місцевого мешканця – учня гімназії Мечислава Совінського, до складу цього загону, серед інших, належали Михайло Комарянський, Владислав Юзків та Петро Семків. Після приходу радянських військ усі вони зголосилися до сільської міліції, а останній був навіть призначений головою сільради³⁵. Існування у цьому населеному пункті повстанського загону знаходить своє підтвердження і в документах ОУН³⁶. У сусідньому селі Лісники з ініціативи “старших господарів” та місцевих членів ОУН був організований загін самооборони. “На світанку 18 вересня загорілася скирта, а вслід за тим почалася стрілянина. Говорили, що поляки хотіли напасти на село, але горюча скирта їх

³¹ *Kwestionariusz Zielińskiego Józefa...*

³² *Liszewski K. Wojna polsko-sowiecka 1939. – Londyn, 1988. – S. 143.*

³³ *ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.*

³⁴ *Баран О. Село Рай // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 331.*

³⁵ *Relacja Mieczysława Sowińskiego, ucznia ze wsi Kurzany powiatu Brzeżany. – HIA, PL. Minwo II D. – Box 199. – Folder 1. – Document 4149. – Page 16.*

³⁶ *ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.*

освітлила, і тому [вони] встигли підпалити лише кілька хат, між ними й будинки, де була молочарня та пекарня”. Під час цих подій загинув Михайло Греськів³⁷.

Невеликий загін українських націоналістів діяв у нараївських лісах. Його бійці, більшість яких становили нещодавно звільнені політичні в'язні, здійснили напад на підрозділ польської поліції з майже 5000 осіб, який рухався в напрямку Львова. Потрапивши під обстріл, поляки вишикувалися розгорнулись у бойовий порядок, повели наступ на повстанців і завдали їм значних втрат (тільки важкопоранених було понад 20 осіб)³⁸. У самому ж містечку Нараїв оунівці захопили відділок поліції й вивісили над ними синьо-жовтий український прапор³⁹.

Крім згаданих місць, збройні загони українських націоналістів виникли також і в інших населених пунктах Бережанського повіту, зокрема у селах Шумляни (в бою тут загинув Петро Бездух)⁴⁰, Бишки та Олесине⁴¹.

Безуспішну спробу зупинити кровопролиття на території повіту зробив Бережанський “горожанський комітет”. Його голова д-р Бемко відвідав села Рай, Лісники та містечко Нараїв, де намагався пояснити місцевим повстанцям, що “наступаючі большевицькі війська вже в Тернополі, та що в цей район німці не прийдуть, хоча цього всі сподівалися. Тому треба подумати, чи варто активно виступати і чинити збройний опір”⁴². Проте його перестороги та поради не були враховані. Так само активно оунівці діяли й на території **Підгаєцького повіту**. Найбільший у цьому районі збройний загін був утворений у селі Мужилів, що за кілька кілометрів на північ від повітового центру. Загін складався із близько 200 бійців, на чолі яких стояв член ОУН на прізвище Оробко. Упродовж трьох днів, з 18 до 20 вересня, повстанці захопили 2 польові гармати, 2 легкі кулемети, 230 гвинтівок, 300 гранат і 3 польові кухні. Унаслідок збройних зіткнень (можливо, під час роззброєння) з польського боку загинули 4 особи⁴³.

У районі сіл Слав’ятин, Шумляни та Боків оперував інший оунівський загін. Він був другим за чисельністю у Підгаєцькому повіті й налі-

³⁷ Греськів М. Пам’яті мого мужа Михайла Греськова // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 311.

³⁸ Бемко В. Вказ. праця. – С. 217.

³⁹ Редліх Ш. Вказ. праця. – С. 154.

⁴⁰ М. Ф. Село Шумляни (Вийняток з переписки) // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 371.

⁴¹ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережанци”.

⁴² Бемко В. Вказ. праця. – С. 216-217.

⁴³ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережанци”.

чував майже 150 бійців, які протягом 18 – 20 вересня здобули 1 ручний кулемет, 60 гвинтівок та 50 гранат⁴⁴.

Загін із 30 осіб був створений у селі Носів, що розташоване приблизно за 15 кілометрів на захід від повітового центру. Протягом 18 – 20 вересня місцеві повстанці захопили 5 гвинтівок, 30 пістолетів та 10 велосипедів. Унаслідок збройного зіткнення (можливо, це був напад на поліцейський відділок) двоє повстанців отримали поранення, загинув один поляк⁴⁵.

У сусідньому селі Лиса українські націоналісти організували загін із 20 бійців. Трофеями оунівців стали 10 гвинтівок, 5 пістолетів, 80 гранат та 10 велосипедів, що були захоплені, скоріше за все, у місцевому поліційному відділку. Очевидно, саме під час роззброєння й загинув один поляк, на що вказує підсумкова таблиця-звіт⁴⁶.

Неподалік, у районі сіл Завалів, Середнє, Затурин та Маркова діяв збройний загін із 80 осіб. За даними підсумкової таблиці-звіту, під час сутичок тут загинули 7 поляків⁴⁷.

Організовану збройну боротьбу українські націоналісти вели також у деяких інших населених пунктах Підгаєцького повіту. Так, у селі Вербів був сформований загін зі 100 бійців, які захопили в поляків 10 гвинтівок. Загони з 80 чоловік діяли у селах Литвинів, Рудники (трофеями тамтешніх оунівців стали 20 гвинтівок і 15 гранат) та Волощина (захоплено 40 гвинтівок і 5 пістолетів). У селі Божиків три десятки місцевих повстанців здобули 2 мотоцикли, 2 гвинтівки та 50 пістолетів, а в селі Раківець оунівці полонили 880 польських вояків. Збройний загін невстановленої чисельності діяв також у селі Богатківці⁴⁸.

17 – 18 вересня збройні виступи українських націоналістів розпочались у північній частині **Рогатинського повіту** Станіславівського воєводства, що належав до VIII округи “Бережани”.

Так, у селі Пуків місцеві оунівці влаштували кілька засідок на трасі Бережани – Рогатин, якою у другій половині вересня 1939 р. до угорського та румунського кордонів відходили польські війська, поліція, тягнулися колони цивільних біженців. Про один із таких випадків, що мав місце 20 вересня, написав у своїх спогадах поліцейський Тадеуш Краснодембський. “Перед селом Пуків ми спускаємося до яру, пологі схили якого вкриті рідким низьким лісом. На дорозі й на узбіччі немає нікого. Аж раптом ми потрапили в засідку. По обидва боки з вершин пагорбів по нас б’ють 7 кулеметів та одна гармата. Нас видно як на долоні. До того ж

⁴⁴ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

[придорожні] рови дуже неглибокі, але ми все одно займаємо в них позиції. Не бачимо нікого. Наші відкривають вогонь з ручних кулеметів по невидимому противнику – українцях. По дорозі бігають жінки й діти з обозу. Крики, плач, іржання коней. Цивільні, особливо жінки та діти, не вміють ховатися й потрапляють на очі нападникам. Рясно падають трупи. Наш вогонь не дуже шкодить. Їхні 7 кулеметів та одна гармата [...] роблять свою [справу] й вибивають цивільних усіх до єдиного, які замість того, щоб ховатись, метушилися на дорозі, забираючи з возів свій скарб [...] Військові – ті, хто змів ховатись та повзати по-пластунськи, вціліли. З яру дорога виходила на відкрите поле, через яке треба було тими неглибокими rovami переповзти. Хто цього не зміг зробити, загинув. Не маючи вже кого захищати, ми почали відходити в напрямку села Пуків, але трупи все ще [продовжували] падати. Проте ми скоро досягли безпечного, прикритого простору, де нас уже не досягали кулі⁴⁹. За даними підсумкової таблиці-звіту, у селі Пуків діяв загін зі 100 оунівців, які заволоділи 3 автомобілями, захопили також 3 легкі кулемети та 100 гвинтівок. Під час бойових зіткнень тут дістали поранення 20 українців, загинули 45 поляків⁵⁰.

17 вересня збройний загін українських націоналістів з'явився у селі Підгороддя. У його складі налічувалося 50 бійців, серед яких були члени ОУН Зиновій Малецький, Василь Муращик, Роман Синах, Василь Дзера, Зиновій Хлівинський, Василь Зарубний, Степан Лялька та Володимир Пиріг (двоє останніх загинули в сутичках із поляками). Роззброюючи невеликі групи польських вояків, що відступали до румунського кордону, повстанці цього загону здобули 50 гвинтівок⁵¹. Того ж дня українські націоналісти приступили до активних дій і в сусідньому селі Вербилівці, де був утворений загін із 20 осіб, трофеями якого стали захоплені у поляків 1 легкий кулемет, 20 гвинтівок та 2 пістолети⁵².

Ще один загін виник 18 вересня у селі Добринів, де 50 місцевих повстанців під проводом членів ОУН Юрківа та Спаськіва за короткий час захопили 87 гвинтівок, 9 пістолетів, 4 шаблі, 4 багнети, 1200 штук набоїв. Унаслідок збройних сутичок у цьому населеному пункті згоріло 3 хати, загинули 4 українці та один дістав поранення; втрати з польського боку були більшими – 5 вбитих, 10 поранених та 55 полонених⁵³. У той самий час у

⁴⁹ Krasnodebski T. *Między Armią Krajową a Gestapo*. – S. 21-22. Копія неопублікованих спогадів польського поліцейського Тадеуша Стефана Краснодембського “Між Армією Крайовою та Гестапо” знаходиться у власному архіві автора.

⁵⁰ ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵¹ Зеленський І. М. *Розповідь про партизанське підпілля // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади*. – Кн. 1. – Львів, 1993. – С. 509; ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵² ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵³ Там само.

сусідньому селі Стратин українські націоналісти організували ще один збройний загін. Він нараховував у своєму складі 125 бійців, які здобули тут 16 гвинтівок, 8 пістолетів, 13 ручних гранат, 17 багнетів та понад 300 штук набоїв. Крім того, тамтешні повстанці захопили в полон 891 поляка, однак у підсумковій таблиці-звіті, на жаль, не вказано, ким саме були полонені⁵⁴. З огляду на невелику кількість трофейної зброї можна припустити, що в руки українців потрапили в основному цивільні особи.

Збройні загони, сформовані з членів та прихильників ОУН, розгорнули боротьбу також в інших населених пунктах Рогатинського повіту. Так, одна з оунівських боївок була організована в самому повітовому центрі. Очоловав її Сергій Лотоцький. Крім того, повстанські загони українських націоналістів діяли у селах Залужжя, Путятинці, Липиця Нижня (тут загинули 2 поляки) та поблизу сіл Потік, Залип'є, Черче, де було вбито 40 поляків⁵⁵.

Польські історики вказують, що досить часто жертвою українських націоналістів на Бережанщині, Підгайщині та Рогатинщині ставали не тільки військові та поліцейські, але й місцеве польське населення, колоністи та осадники. В одному з опрацювань, підготовленому ще під час Другої світової війни, говорилося, що “на території одного тільки Бережанського повіту діяли 17 організованих банд, що походили з майже 20 громад цього повіту. Найбільше вбивств скоїли банди з Потока (близько 700 жертв), Лісників (майже 200 жертв) і Потурів. Усього приблизно 1200 підтверджених жертв”. З інших джерел відомо, що вбивства цивільних поляків мали місце також в інших населених пунктах Бережанського та Підгаєцького повітів, зокрема у Конюхах, Дрищеві, Гайках, Глинній, Гіновицях, Козівці, Котові, Мечищеві, Великій та Малій Плавучій, Рибниках, Тростянці. У селах Шумляни та Слав'ятин у ніч із 17 на 18 вересня було замордовано кілька десятків чоловік. Зокрема, лісничий Владислав Влодика у своїх спогадах вказував, що 18 вересня в польському поселенні, що недалеко від Шумлян, була знищена ціла родина колоніста Владислава Кілінського⁵⁶. Список жертв Слав'ятини нараховує 38 прізвищ. Крім того, відомо, що у сусідньому селі Боків загинуло ще 10 поляків⁵⁷. За словами ксьондза Тадеуша Войтаса із сусіднього села Мечищів, у дев'яти населених пунктах римо-католицької парафії Боків було замордовано загалом 129 осіб⁵⁸.

⁵⁴ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ *Relacja Władysława Włodyki, leśniczego ze wsi Wolica powiatu Podhajce.* – HIA, PL. Min-wo liD. – Box 200. – Folder 6. – Document 9695. – Page 17.

⁵⁷ *Sowa A. Op. cit.* – S. 85, 87.

⁵⁸ *Relacja Tadeusza Wojtasa, księdza ze wsi Mieczyszczów powiatu Brzeżany.* – HIA, PL. Min-wo liD. – Box 199. – Folder 1. – Document 4171. – Page 33.

Наведена інформація знаходить часткове підтвердження і в оунівських документах. Так, у підсумковій таблиці-звіті по Бережанській VIII окрузі вказано, що загони українських націоналістів знищили щонайменше 4 польські колонії – біля села Божиків (убито 5 поляків), Богатківці (вбито 4 українці, втрати поляків не вказані), Литвинів (убито 16 поляків), а також поблизу населених пунктів Слав'ятин, Шумляни та Боків (тут було вбито 102 поляки). Крім того, оунівці визнавали, що в селі Конюхи вони розстріляли частину місцевих польських колоністів (точна кількість жертв не вказана)⁵⁹.

* * *

Таким чином, збройні виступи членів та прихильників ОУН на території VIII округи “Бережани” тривали протягом 17 – 20 вересня 1939 р., тобто від евакуації з цього району польських владних структур до приходу сюди радянських військ. Найбільша кількість виступів зафіксована у населених пунктах, що лежать у межиріччі Золотої Липи та Гнилої Липи, на стику Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів, де у місцевих лісах ще до початку війни були засновані підпільні навчальні табори українських націоналістів. Дії оунівців на цих землях вирізнялися злагодженістю, масовістю й масштабністю, що дає підстави кваліфікувати їх як локальне повстання, основними цілями якого були: перевірка бойової готовності Організації, тимчасове встановлення української влади та захоплення зброї для подальшої боротьби.

Інформацію з підсумкового звіту по VIII окрузі “Бережани”, доповнену відомостями зі спогадів очевидців, можна представити у вигляді такої таблиці.

Повіт	К-сть оунівських загонів у повіті	К-сть населених пунктів повіту, у яких діяли загони	Середня чисельність одного загону, чол.
Бережанський	13	14	69
Підгаєцький	12	17	85
Рогатинський	11	13	69
По VIII окрузі “Бережани”	36	44	77

За першими двома показниками Бережанщина значно випереджає всі інші округи ОУН й лише за третім поступається Стрийщині, де у вересні 1939 р. оперували найбільші серед відомих збройні загони українських націоналістів. На території Бережанського повіту оунівські за-

⁵⁹ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

гони діяли майже у кожному п'ятому населеному пункті, у Підгаєцькому повіті – практично у кожному четвертому, у Рогатинському повіті – лише у кожному сьомому. Проте наведені цифри аж ніяк не можна вважати остаточними, оскільки шість населених пунктів, загаданих у підсумковій таблиці-звіті, нам локалізувати не вдалося⁶⁰.

Відповідно до підсумкового звіту по VIII окрузі “Бережани”, бійці місцевих загонів ОУН захопили: 2 гармати, близько 10 кулеметів різних типів, приблизно 900 гвинтівок, майже 200 пістолетів, близько 500 ручних гранат, 2 мотоцикли, 3 автомобілі, 30 велосипедів, 3 польові кухні, понад 20 тис. штук пістолетних та гвинтівкових набоїв. За неповними даними оунівського звіту, у збройних зіткненнях на Бережанщині 23 українські повстанці загинули⁶¹, ще 33 були поранені; вбито було також 268 поляків, принаймні 30 дістали поранення⁶².

⁶⁰ Подасмо назви цих населених пунктів: Богородчани, Лиліпівка, Краснопілка, Давнісів (?), Стрільво та Стрільська Старі. В останньому випадку йдеться, мабуть, про село Старі Стрільиця Бібрківського повіту Львівського воєводства.

⁶¹ Серед убитих і поранених членів ОУН, окрім загаданих вище, були також Осип Гойс, Степан Олесків (обидва загинули), Іван Грицьківський, Іван Підойма, Василь Гіряк, Іван Івашків (поранені). Див.: Гіряк І. Вказ. праця. – С. 379.

⁶² ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.